

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ПЕРЕПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЦИВІЛЬНИХ ТА ВІЙСЬКОВИХ КАДРІВ В УКРАЇНІ

Г.М.Артюшин

докторант Національної академії СБ України

У статті розглядається проблема достатності наявної законодавчої бази для регулювання системи перепідготовки та підвищення кваліфікації загалом, та у військових сферах зокрема. Здійснюється огляд законодавчої бази післядипломної професійної підготовки, встановлюються загальні, законодавчо закріплені основи перепідготовки і підвищення кваліфікації в Україні, виявляються можливі суперечності та тенденції розвитку.

Ключові слова: безперервна освіта, післядипломна професійна освіта, перепідготовка, підвищення кваліфікації.

Інтенсивний науковий прогрес, динамічне і змінне суспільне життя потребують від особистості постійного оновлення своєї професійної компетентності. Все більшої важливості набуває післядипломна освіта як основна складова системи безперервної професійної підготовки. Водночас, стан післядипломної освіти напряму залежить від її законодавчого забезпечення. Державне регулювання процесу перепідготовки та підвищення кваліфікації включає визначення стратегічних цілей і завдань післядипломної освіти, її методологічних засад, що включає принципи і концептуальні підходи до післядипломного професійного навчання, окреслення структури закладів післядипломної освіти, системи управління та напрямів її можливого вдосконалення. Стан законодавчого обґрунтування післядипломної освіти має відповідати вимогам сьогодення, відбивати актуальні суспільні та особистісні запити, державній політиці в галузі освіти. Отже, у даній статті ми прагнули дослідити проблему достатності наявної законодавчої бази для регулювання системи перепідготовки та підвищення кваліфікації загалом, та у військових сферах зокрема.

Питанням післядипломної професійної освіти на сьогодні приділяється достатня увага науковців. Досліджуються як загальні аспекти післядипломної освіти Десятков Т.М. [5], Тарусова Л.І. [24], так і конкретні сфери післядипломного професійного навчання. Серед досліджень, що стосуються післядипломної педагогічної освіти, найбільш значущі роботи: Глумана О. В. [3], Крисяк С. В. [12], Майбороди В.К. [14], присвячені аналізу становлення та розвитку педагогічної освіти, у тому числі, післядипломної освіти педагогічних кадрів, Протасової Н.Г. [20], Кузьмінського А. І. [13], що розкривають теоретико-методологічні засади функціонування системи післядипломної осві-

ти педагогів в Україні, Даниленко Л.І. [4], Олійника В.В. [17], Сорочан Т.М. [23], які розкривають теоретико-методологічні засади, обґрунтовують зміст і технології підвищення кваліфікації керівного складу освіти. Стосовно післядипломної освіти держслужбовців, слід відмітити роботи Журавського В.Л. [7] та Дзвінчука Д.І. [6] щодо управління системою підвищення кваліфікації держслужбовців, науково-методичних засад розробки змісту навчання та методів підвищення кваліфікації працівників державних служб. У сфері перепідготовки та підвищення кваліфікації військових спеціалістів та співробітників СБ України спеціальних наукових досліджень поки що не проводилося. Окрім теоретико-методологічні положення щодо загального функціонування і розвитку військової та спеціальної освіти викладені у працях М. І. Нещадима [16], В. В. Ягупова [27], В. С. Сідака [22].

У більшості з даних робіт піднімаються питання законодавчого обґрунтування післядипломної професійної підготовки, однак цілісного розгляду законодавчої бази не проводиться.

Дана стаття має за мету встановлення загальних, законодавчо закріплених основ перепідготовки і підвищення кваліфікації в Україні, виявлення можливих суперечностей та тенденцій розвитку.

У нашій країні законодавчими орієнтирами для системи післядипломного навчання є Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», нормативні документи, що містять концептуальні положення щодо розвитку освіти в Україні: «Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), «Національна доктрина розвитку освіти», «Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006-2020 роки», положеннях про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації

стосовно окремих галузей народного господарства.

У Статті 47 Закону України «Про освіту» надається базове визначення післядипломної освіти, під якою розуміється спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення й оновлення її професійних знань, умінь та навичок або отримання іншої професії, спеціальності на основі здобутого раніше освітньо-кваліфікаційного рівня та практичного досвіду у формах спеціалізації, стажування, клінічної ординатури, підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів [9].

В Законі України «Про вищу освіту» до цього визначення додається, що післядипломна освіта створює умови для безперервності та наступності освіти, і надаються детальніше тлумачення її окремих складових компонентів [8].

У пункті VIII Національної доктрини розвитку освіти вказується на важливу складову державної політики стосовно безперервної освіти, навчання протягом життя, що здійснюється з урахуванням світових тенденцій розвитку освіти протягом життя, соціально-економічних, технологічних та соціокультурних змін. При цьому намічаються можливі шляхи реалізації безперервності освіти [25].

У «Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») уточнене визначення післядипломної освіти, визначено її суспільне призначення та можливі напрями реформування. Зокрема, зазначається, що післядипломна освіта покликана забезпечувати поглиблення професійних знань, умінь за спеціальністю, здобуття нової кваліфікації, наукового ступеня або одержання нового фаху на основі наявного освітнього рівня і досвіду практичної роботи та має задовольняти інтереси громадян у постійному підвищенні професійного рівня відповідно до кон'юнктури ринку праці, виступати засобом соціального захисту; забезпечувати потреби суспільства і держави у висококваліфікованих конкурентоспроможних фахівцях [18].

Концепція Державної програми розвитку освіти на 2006-2020 роки внесла додаткове завдання до модернізації післядипломної освіти згідно курсу України до Євроінтеграції. Ключовим напрямом розвитку освіти в Україні визнано розширення обсягів охоплення населення освітою та інтеграція України в європейський освітній простір. Одним із способів розв'язання проблем реформування освіти визначається створення ефективної системи підготовки і перепідготовки педагогічних і науково-педагогічних кадрів, їх атестації та професійного удосконалення. Другим важливим напрямком є забезпечення доступу до високо-

якісної освіти, що передбачає прозорість і наступність на всіх її рівнях, швидке реагування на демографічні та соціально-економічні зміни [21].

Система післядипломної освіти України зараз знаходиться в стані активного розвитку. У Виступі Міністра освіти і науки України Івана Вакарчука на Всеукраїнській нараді-семінарі "Завдання післядипломної педагогічної освіти у контексті удосконалення системи освіти України" 23 жовтня 2008 року в Івано-Франківській області [1] зазначено, що головними завданнями системи післядипломної освіти, які потребують вирішення, є:

- приведення обсягів і змісту перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців відповідно до поточних та перспективних потреб держави;

- формування змісту навчання, виходячи з його цільового спрямування, посадових обов'язків фахівців, попередньо здобутої ними освіти, досвіду діяльності, індивідуальних інтересів і потреб громадян;

- застосування сучасних навчальних технологій, що передбачають диференціацію, індивідуалізацію, запровадження дистанційної, очно-заочної та екстернатної форм навчання;

- розроблення та постійне вдосконалення змісту післядипломної освіти;

- забезпечення органічної єдності з системою підготовки фахівців шляхом урахування постійно мінливих потреб ринку праці.

За зауваженням Міністра освіти і науки, проблемою вітчизняної системи післядипломної освіти є розрізненість окремих її галузей; переважно між ними відсутні горизонтальні зв'язки, кожна має свої джерела фінансування і вирішує вузькогалузеві чи відомчі завдання. Внаслідок цього спостерігається їх нерівномірний розвиток та суттєві відмінності у функціонуванні [2].

На сайті Міністерства освіти і науки України [www.mon.gov.ua] подаються загальні відомості про післядипломну освіту України, в яких зазначається її мета, завдання, окреслюється можливий зміст, організаційні форми, структура управління та організаційні заходи із розвитку. Відповідно, післядипломна освіта визнається постійно діючою ланкою в національній системі безперервної освіти, яка забезпечує фахове удосконалення громадян, поглиблення, розширення і оновлення професійних знань, умінь і навичок. Вона забезпечує одержання нової кваліфікації, нової спеціальності та професії на основі здобутого раніше рівня освітньої та професійної підготовки і набутого практичного досвіду та індивідуальне самостійне навчання людини незалежно від віку.

Основними принципами організації післядипломної освіти є:

- науковість, гуманізація, демократизація, єдність, комплексність, диференціація, інтеграція, безперервність, модульність, індивідуалізація, наскрізність;
- зв'язок з процесом ринкових перетворень, різних форм власності і господарювання;
- орієнтація на актуальні та перспективні сфери трудової діяльності згідно з попитом на ринку праці;
- відповідність державним вимогам та освітнім стандартам.

У сучасних умовах реформування освіти в Україні значне місце відводиться модернізації післядипломної освіти, зокрема педагогічної, яка за визначенням ЮНЕСКО є "короною освіти" і дає можливість кожному фахівцю постійно поновлювати та поглиблювати загальні й фахові знання та вміння. Змінюється стратегія роботи системи післядипломної освіти: навчальні заклади цієї системи поставлені перед необхідністю працювати не стільки на функціонування системи освіти, скільки на її розвиток, що передбачає зміну ретрансляційних завдань на дослідницькі, на виявлення освітніх потреб, вивчення специфіки освітніх процесів в системі післядипломної освіти, участь в розробці регіональних програм розвитку освіти тощо. У зв'язку з цим намічаються можливі заходи із реформування системи післядипломної педагогічної освіти, що включають:

- розробку нормативно-правової бази (відсутній Закон про післядипломну освіту, Положення про заклад післядипломної освіти, Положення про ліцензування та акредитацію закладів післядипломної освіти);
- впорядкування системи соціальних гарантій і захисту працівників закладів післядипломної освіти (заробітна плата, пенсійне забезпечення, тривалість відпусток тощо);
- підготовку методичних рекомендацій щодо організації навчального процесу в закладах післядипломної освіти, норм навчального навантаження;
- визначення статусу закладів післядипломної освіти як вищого навчального закладу;
- підвищення матеріально-технічної бази закладів післядипломної освіти.

В якості загальної методологічної основи післядипломної освіти визнано концепцію безперервної освіти, яка прийнята за стратегічну в усіх цивілізованих країнах світу. Її головними принципами є системність, безперервність,

індивідуалізація навчання, фундаменталізація, гуманізація та гуманітаризація освіти.

Шляхи якісних змін змісту, форм і методів післядипломної освіти педагогічних кадрів, на сучасному етапі розвитку, полягають в індивідуалізації навчального процесу за стратегією управління "особистість - суб'єкт управління".

При такому підході проходить зміщення акцентів з передачі нормативного змісту післядипломної освіти на розвиток індивідуальних систем професійних моделей, які включають особистісно-гуманістичну орієнтацію, системне бачення педагогічної реальності, орієнтацію в предметній галузі, знання сучасних педагогічних технологій, зарубіжного та інноваційного досвіду, формування креативних якостей, рефлексивної культури педагогів.

У Концепції розвитку післядипломної освіти в Україні окреслюються мета, завдання, зміст, організаційні форми і структура управління післядипломною освітою, організаційні заходи щодо забезпечення розвитку післядипломної освіти [11].

Отже, в основних законодавчих освітніх документах надається визначення поняття післядипломної освіти та вказуються основні вимоги до неї. Розкриваються її основні компоненти, до яких відноситься й перепідготовка та підвищення кваліфікації. Називаються інститути освіти, що мають здійснювати таку підготовку. Описуються стратегічні завдання, напрями та шляхи реформування післядипломної освіти в світі реалізації концепції безперервної освіти, забезпечення поступової інтеграції України в європейський освітній простір.

Водночас, слід відмітити, що на державному рівні окреслено лише загальні орієнтири функціонування й розвитку післядипломної освіти в Україні. Відсутні чіткі стандарти професійної кваліфікації, не надається конкретний опис цілей, змісту, форм, технологій реалізації її конкретних форм, слабо координуваними залишаються зв'язки між окремими центрами післядипломного навчання. У зв'язку із цим в останні роки спостерігається тенденція до прийняття положень з підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації за окремими сферами професійної діяльності, зокрема: «Положення про систему підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації державних службовців», «Положення про єдиний порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівників державних підприємств, установ і організацій», «Положення про порядок підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів і фахівців у сфері цивільного захисту» тощо.

Слід зазначити, що на відміну від України в інших пострадянських країнах приділяється

значно більше уваги проблемам законодавчого обґрунтування освітньої діяльності. У Російській федерації здійснено значні кроки у розробці національних стандартів освіти, у тому числі, професійної. Зокрема, у монографії С.В.Мельника «Освітньо-професійні стандарти у контексті реформування системи підготовки кадрів» вказується, що у Російській Федерації прийнято закони щодо внесення змін і доповнень до законів "Об образовании", "О высшем и послевузовском профессиональном образовании" стосовно створення в РФ єдиної національної системи класифікації, визначення трьох рівнів освітніх кваліфікацій тощо. До 2009 року Російське об'єднання промисловців і підприємців (ПП) планує розробити окремі професійні стандарти нового покоління, створити структури, механізми та методи формування системи сертифікації персоналу (визнання професійної кваліфікації), сформувати Національне агентство професійних кваліфікацій (назва умовна). У цілому РФ хоче повністю модернізувати свою модель освітньо-професійно-кваліфікаційної системи та моніторингу ринку праці, а за її допомогою реформувати систему професійної освіти (корпоратизація ВНЗів, укрупнення спеціальностей та кваліфікацій, формування "ринкової" системи держзамовлення тощо) [15].

Нормативно-правове забезпечення процесу перепідготовки та підвищення кваліфікації у Службі безпеки України крім зазначених документів регламентується законом «Про Службу безпеки України», указу Президента України «Концепція реформування Служби безпеки України», постанови кабінету міністрів «Про створення єдиної системи військової освіти».

У статті 22 закону «Про Службу безпеки України» зазначається, що підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації спеціалістів для Служби безпеки України здійснюється відповідно до Закону України "Про освіту" та інших актів законодавства. Для забезпечення професійної освіти кадрів Служба безпеки України створює відповідні навчальні заклади. [10].

Концепція реформування Служби безпеки України визначає мету, завдання та основні напрями дальшого реформування Служби безпеки України як складової сектору безпеки держави. У Концепції зазначається, що для вирішення питань кадрового і фінансового та матеріально-технічного забезпечення реформування Служби безпеки України необхідно у сфері кадрового забезпечення:

- запровадити ефективний механізм добору та комплектування кадрами органів Служби безпеки України, їх підготовки, перепідготовки та підвищення

кваліфікації, професійного зростання та просування по службі, психологічного забезпечення їх діяльності, збереження високопрофесійного кадрового потенціалу, вдосконалити систему професійно-кваліфікаційних вимог до співробітників Служби безпеки України;

- запровадити механізм збільшення питомої ваги цивільного персоналу в Службі безпеки України та комплектування посад висококваліфікованими цивільними фахівцями;
- реформувати протягом 2008 - 2009 років систему підготовки кадрів у вищих навчальних закладах Служби безпеки України, зокрема, шляхом збільшення кількості місць для прийому на навчання до цих закладів осіб, які мають базову вищу освіту.

Реформування має здійснюватися відповідно до пріоритетів національних інтересів України, визначених Законом України «Про основи національної безпеки України» і Стратегією національної безпеки України, зокрема таких, як приєднання до європейської та євроатлантичної системи безпеки, що передбачає взаємовигідну співпрацю і набуття членства в Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і Європейському Союзі (ЄС) [26].

Постанова Кабінету міністрів «Про створення єдиної системи військової освіти» розглядає "Концепцію військової освіти в Україні" [19] розроблену відповідно до Конституції України і законодавчих актів України з питань оборони та національної безпеки, реформування освіти в Україні. Вона передбачає, що розвиток СВО є одним із пріоритетних напрямів у будівництві ЗС та інших військових формувань України.

Концепція передбачає створення єдиної системи військової освіти ЗС та інших військових формувань України. Вона є складовою частиною державної системи освіти України і призначена для підготовки фахівців усіх ОКР для підрозділів, частин, з'єднань ЗС, МВС, СБУ, Держкомітету у справах охорони державного кордону України, Міністерства надзвичайних ситуацій та Національного космічного агентства України.

Функціонування єдиної системи військової освіти забезпечуватиме:

- створення необхідної нормативно-правової бази військової освіти;
- підготовку у ВВНЗ фахівців з певних професійних напрямів та спеціальностей з урахуванням специфіки їхньої професійної діяльності;
- координацію діяльності єдиної системи військової освіти відповідними органа-

ми управління в межах установлених повноважень;

- узгодження порядку комплектування ВВНЗ постійним та змінним складом;
- фінансування підготовки військових фахівців у цих закладах за відповідним механізмом.

Підвищення кваліфікації та перепідготовка військових фахівців здійснюються в Академії Збройних Сил України та інших вищих навчальних закладах на постійно діючих короткострокових курсах.

В основу системи підвищення кваліфікації покладається принцип підготовки офіцерів за посадовим призначенням, а при визначенні змісту навчання-принцип опори на знання та вміння, що їх набули офіцери під час навчання у вищих навчальних закладах та на практичній роботі у військах.

Отже, можна побачити, що в основу змісту програм перепідготовки та підвищення кваліфікації військових фахівців також покладається принцип безперервної військової освіти з максимальним забезпеченням відповідності рівня їх підготовки вимогам функціональних обов'язків згідно з посадовим призначенням.

Отже, на основі аналізу наявного стану законодавчого забезпечення післядипломної цивільної та військової освіти в Україні було

виявлено, що її розвиток на сьогодні реалізується в контексті концепції безперервної освіти. Суттєві суспільні перетворення висувають кардинально нові вимоги до системи перепідготовки та підвищення кваліфікації у всіх галузях. Від неї вимагається бути гнучкою, розгалуженою, варіативною, здатною задовольнити потреби працівників саме в тих сферах кваліфікаційного зростання, що відповідають викликам часу. Післядипломна освіта має слугувати не тільки задоволенню наявних суспільних потреб, скільки мати проєктивний, випереджувачий характер, враховуючи перспективні особистісні й суспільні запити, попереджуючи і долаючи можливі негативні тенденції розвитку суспільства. Водночас, стан нормативно-правового регулювання післядипломної професійної підготовки залишається недостатнім. Відсутні чіткі стандарти професійної кваліфікації, не надається конкретний опис цілей, змісту, форм, технологій реалізації її конкретних форм, слабо координуваними залишаються зв'язки між окремими центрами післядипломного навчання.

Перспективним є обґрунтування цілісних концепцій перепідготовки та підвищення кваліфікації в окремих галузях безперервної професійної освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Виступ Міністра освіти і науки України Івана Вакарчука на Всеукраїнській нараді-семінарі "Завдання післядипломної педагогічної освіти у контексті удосконалення системи освіти України" 23 жовтня 2008 року в Івано-Франківській області* [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : http://www.mon.gov.ua/newstmp/2008/11_11/dopovid2.doc.
2. *Вища освіта України – Європейський вимір: стан, проблеми, перспективи*: матеріали до підсумкової колегії Міністерства освіти і науки України 21 березня 2008 р. // Освіта України. – Спецвипуск. – 2008. – № 21–22.
3. *Глузман А.В.* Тенденції розвитку університетського педагогічного образования в Україні: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Глузман Александр Владимирович. – К., 1997. – 479 с.
4. *Даниленко Л.І.* Теоретико-методичні засади управління інноваційною діяльністю в загальноосвітніх навчальних закладах: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Даниленко Лідія Іванівна. – К., 2005. – 478 с.
5. *Десятов Т.М.* Тенденції розвитку неперервної освіти в країнах Східної Європи (друга половина ХХ століття): дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Десятов Тимофій Михайлович. – К., 2006. – 505 с.
6. *Дзвінчук Д.І.* Психолого-методичні засади розробки програм підвищення кваліфікації державних службовців (освітня сфера): дис. ... канд. наук з держ. управління : 25.00.05 / Дзвінчук Дмитро Іванович. – К., 1999. – 244 с.
7. *Журавський В.Л.* Управління системою підвищення кваліфікації кадрів державної податкової служби України: дис. ... канд. наук з державного управління : 25.00.05 / Журавський Вадим Лаврентійович. – К., 2001. – 340 с.
8. *Закон України "Про вищу освіту" № 2984-III, 17.01.2002 р.* [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=411290.
9. *Закон України "Про освіту" № 1060-XII, 23.05.1991 р.* [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1085.26.33&nobreak=1>.

10. Закон України "Про Службу безпеки України" [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : http://www.ssu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?art_id=39449&cat_id=38875.
11. Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні // Освіта України. – 2002. – №36. – С. 4-6.
12. Крисюк С.В. Становлення та розвиток післядипломної освіти педагогічних кадрів України (1917-1995 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки»; 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». – К., 1996. – 48 с.
13. Кузьмінський А.І. Теоретико-методологічні засади післядипломної педагогічної освіти в Україні: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Кузьмінський Анатолій Іванович. – К., 2003. – 443 с.
14. Майборода В.К. Вища педагогічна освіта в Україні: історія, досвід, уроки (1917-1985) : [Монографія] / В. К. Майборода. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
15. Мельник С.В. Освітньо-професійні стандарти у контексті реформування системи підготовки кадрів / С. В. Мельник. – Луганськ: Віртуальна реальність, 2008. – 330 с. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.lir.lg.ua/kadr.htm>.
16. Нещадим М.І. Військова освіта України: історія, теорія, методологія, практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. І. Нещадим. – К., 2004. – 56 с.
17. Олійник В. В. Теоретико-методологічні засади управління підвищенням кваліфікації педагогічних працівників профтехосвіти: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Олійник Віктор Васильович. – К., 2004. – 489 с.
18. Постанова Кабінету Міністрів України «Державна національна програма "Освіта" "Україна XXI століття"» N 896, 03.11.1993 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=309344.
19. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення єдиної системи військової освіти» N 1410, 15.12.1997 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1410-97-%EF>.
20. Протасова Н.Г. Теоретико-методичні основи функціонування системи післядипломної освіти педагогів в Україні: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Протасова Наталія Георгіївна. – К., 1999. – 472 с.
21. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006-2010 роки» N 396-р, 12.07.2006р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=348565.
22. Сідак В. С. Психолого-акмеологічні основи професійного та особистісного самовдосконалення співробітників правоохоронних органів України : [Монографія] / В. С. Сідак, О. Д. Сафін. – К.: Вид-во НА СБ України, 2004. – 178 с.
23. Сорочан Т.М. Розвиток професіоналізму управлінської діяльності керівників загальноосвітніх навчальних закладів у системі післядипломної педагогічної освіти: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Сорочан Тамара Михайлівна. – Луганськ, 2005. – 478 с.
24. Тарусова Л.І. Правові основи управління післядипломною освітою в Україні: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Тарусова Людмила Іванівна. – Х., 2003. – 223 с.
25. Указ Президента України "Про Національну доктрину розвитку освіти" 347/2002, 17.04.2002р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : http://zakon.nau.ua/doc/?doc_id=399659.
26. Указ Президента України "Про Концепцію реформування Служби безпеки України" №249/2008, 20.03.2008р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до бази даних : <http://ssu.kmu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article?>
27. Ягупов В.В. Загальнодидактичні основи навчання військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України: дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Ягупов Василь Васильович. – К., 2002. – 432 с.